

ERDEBİLİ, Alâeddin

(علاء الدين أردبیلی)

Ebü'l-Hasen Alâüddîn Hâce
Alî b. Sadreddîn Mûsâ Erdebîlî
(ö. 832/1429)

Safeviyye tarikatı şeyhlerinden.

Erdebil'de doğdu. Safeviyye tarikatının kurucusu Şeyh Safiyyüddîn-i Erdebîlî'nin torunu ve Şeyh Sadreddîn-i Erdebîlî'nin oğludur. Doğum tarihi ve hayatının ilk yılları hakkında bilgi yoktur. Kaynaklardan sadece Uleymî onun vefat ettiğinde altmış yaşlarında olduğunu söyler ki bu takdirde 772 (1371) yılından sonra doğmuş olmalıdır. Osmanlı padişahlarının her yıl kendilerine "çerağ akçesi" adı verilen değerli hediyeler gönderdikleri, son derece itibarlı ve mânevî nüfuza sahip bir sûfî ailesine mensup olduğu dikkate alınarak iyi bir eğitim gördüğü söylenebilir.

Daha çok Hâce Ali unvanıyla tanınan Alâeddin Erdebîlî babasının vefatından sonra (794/1392) tarikat merkezi Erdebil Tekkesi'nde irşad makamına oturdu. *Silsiletü'n-nesebi's-Şafeviyye* ve *Ravzatü's-şafâ-yı Nâsirî* gibi İran kaynaklarında, Timur'un Ankara Savaşı'nda Yıldırım Bayezid'i yendikten sonra dönüşünde (1402) ziyaret ettiği Erdebîl'den çok etkilendiği, bu sebeple Erdebil'i köyleriyle birlikte vakıf olarak tarikata bağışladığı rivayet edilir. Timur bu ziyaret sırasında Hâce Ali'den kendisine başka ne gibi hizmette bulunabileceğini sormuş, şeyh de hiçbir şeye ihtiyacı olmadığını, bütün ihtiyaçlarının halk tarafından karşılandığını söyleyerek Anadolu'dan getirdiği Türk esirlerin serbest bırakılmasını istemiştir. Timur'un emriyle hemen serbest bırakılan bu esirler de (rivayete göre 30.000 kişi) şükran borcu olarak Safeviyye tarikatına girmişlerdir. Bunların birçoğu daha sonra Anadolu'ya dönerken kalanlar için Erdebil'de bir mahalle kurulmuştur. Erdebîlî bu olaydan sonra Anadolu'da Teke, Hamîd ve Karamanoğulları gibi güney beyliklerinde birçok müride sahip olmuştur. Aynı kaynaklara göre Safeviyye tarikatının Anadolu'daki ilk mensupları yurtlarına dönen bu esirlerle onların nesilleridir. Bu görüşü tekrar eden Walther Hinz gibi bazı çağdaş araştırmacılar da aslında Sünnî olan Safeviyye tarikatının Erdebîlî zamanında Şiîleştiğini ve onun Anadolu'ya dönen bu eski esirleri Şîi-Safevî propagandası yapmakla görevlendirdiğini ileri sürmüşlerdir.

Hâce Ali'nin Timur'a ricada bulunarak Anadolu'dan getirdiği esirlerin serbest bırakılmasını sağladığına dair Timurlular devri kaynaklarında bir kayıt bulunmadığına dikkat çeken Faruk Sümer, Timur'un Türkistan'a Orta Anadolu'daki kalabalık ve Türkmenleşmiş Kara Tatarlar'ın büyük bir kısmını zorla göç ettirdiğini belirterek yukarıda anlatılan hadisenin gerçekte hiçbir ilgisi olmadığını söyler. Timur'un halefi ve koyu bir Sünnî olan Şâhruh Mirza'nın Karakoyunlu Hükümdarı Kara Yûsuf'a karşı düzenlediği sefer sırasında 1412 yılı başlarında Karabağ'da kışladıktan sonra harekete geçerken Erdebil'de Hâce Ali'yi ziyaret ettiği ve kendisiyle dinî sohbetlerde bulunduğu, ayrıca Hâce Ali'nin torunu Şeyh Cüneyd-i Safevî'nin II. Murad zamanında Anadolu'ya geldiğinde Şîi olup olmadığını kesin olarak bilinmediği ve muhtemelen Anadolu'ya geldikten sonra Şiîliği kabul ettiği dikkate alınacak olursa Safeviyye tarikatının Erdebîlî zamanında açıkça Şîi bir mahiyet aldığı şeklindeki görüşün doğru olmadığı anlaşılar. Hâce Ali'nin Kudüs'teki halifesi, İbn Sâiğ diye tanınan Şemseddin Muhammed b. Ahmed'in meşhur bir Hanefî fakihî olması da bu görüşün yanlış olduğunu göstermektedir. Gibb'in esirlerin serbest bırakılması olayının Timur ile Sadreddîn-i Erdebîlî arasında cereyan ettiğini söylemesi de yanlıştır.

Hâce Ali, 830 (1427) yılında hacca gitmek üzere büyük bir toplulukla Erdebil'den hareket ederek önce Suriye'ye gitti. Haccdan sonra bir süre Mekke'de kaldı ve Erdebil'e dönerken Kudüs'te vefat ederek (Cemâziyelevvel 832/Şubat 1429) Mescid-i Aksâ'nın yanında bulunan Bâbürrahme Kabristanı'na defnedildi. *Silsiletü'n-nesebi's-Şafeviyye*'de yer alan (s. 50-62) şiirlerinden onun aynı zamanda iyi bir şair olduğu anlaşılmaktadır.

Anadolu'da doğup yetişen bir sûfinin kurduğu ilk Türk tarikatı olan Bayramiyye'nin piri Hacı Bayrâm-ı Velî'nin müridi Somuncu Baba (Hamîdüddin Aksârâyî) Erdebîlî'nin halifesidir. Sarı Abdullah Efendi, Erdebîlî'nin Somuncu Baba'ya hilâfet verip Anadolu'ya gönderirken yanındakilere, "Diyâr-ı Acem'de emanet olarak bulunan esrâr-ı ilâhiyye onunla diyâr-ı Rûm'a intikal etti" dediğini rivayet eder (*Semerâtü'l-fuâd*, s. 230). Bayramiyye ve Celvetiyye tarikatı silsileleri Hacı Bayrâm-ı Velî, Somuncu Baba, Erdebîlî vasıtasıyla Safeviyye silsilesine ulaşır. Bu bakımdan onun Türk tasavvuf

tarihinde önemli bir yeri vardır. Somuncu Baba'nın 815 (1412) yılında öldüğü kabul edilerek ve Erdebîlî'nin de 832 (1429) tarihinde vefat ettiğinden hareketle Somuncu Baba'nın ondan değil babası Sadreddîn-i Erdebîlî'den hilâfet aldığı da öne sürülmüştür. Ancak Somuncu Baba'nın kesin olmayan yukarıdaki ölüm tarihi doğru kabul edilse bile Erdebîlî'den hilâfet alması mümkündür. Bununla birlikte Sarı Abdullah Efendi'nin, Erdebîlî'nin Somuncu Baba'yı Anadolu'ya gönderdikten kısa bir süre sonra vefat ettiğini ve onun Yıldırım Bayezid zamanında Bursa'ya geldiğini söylemesi (a.g.e., s. 231) bu konu üzerinde kesin görüş belirtmeyi güçleştirmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ebü'l-Yûmn el-Uleymî, *el-Ünsü'l-celîl bi-târihi'l-Kuds ve'l-Halâl*, Amman 1973, II, 169, 236; Lâmiî, *Nefehât Tercümesi*, s. 683; Hândmîr, *Habîbü's-siyer*, IV, 423-424; Taşköprizâde, *eş-Şekâ'îk*, s. 53; Hoca Sâdeddin, *Tâcü't-tevârîh*, I, 280; İskender Bey Münşî, *Târîh*, I, 15-16; Sarı Abdullah Efendi, *Semerâtü'l-fuâd*, İstanbul 1288, s. 228-231; Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, III, 179-180; İsmâil Hakkı Bursevî, *Silsile-i Celvetiyye*, İstanbul 1291, s. 68; Harîrîzâde, *Tibyân*, II, vr. 222^a.225^b; Hidayet, *Ravzatü's-şafâ*, VIII, 9; Hüseyin b. Abdüzzâhid, *Silsiletü'n-nesebi's-Şafeviyye*, Berlin 1343/1924, s. 48; *Târîh-i Şâh İsmâ'îl* (nşr. ve İng. trc. E. Denison Ross), *JRAS* (1896), s. 250; Gibb, *HOP*, II, 277-288; Ma'sûm Ali Şah, *Şara'îk*, III, 77; W. Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd* (trc. Tevfik Bıyıklıoğlu), Ankara 1948, s. 7-9, 14-15; Nasrullah-ı Felsefî, *Zindegân-ı Şâh 'Abbâs-ı Evvel*, Tahran 1334-41/1955-62, I, 166; Herbert Hors, *Timür und Högâ 'Ali, Ein Beitrag zur Geschichte der Şafawiden*, Mainz 1958; Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara 1967, s. 6-7, 10; Michel M. Mazzaoui, *The Origins of the Şafawids*, Wiesbaden 1972, s. 43, 54-55; H. Sohrweide, "Der Sieg der Şafawiden in Persien und seine ruckwirkunden", *Isl*, XLI (1965), s. 125-131.

NİHAT AZAMAT

ERDEBİLİ, Safiyyüddin

(bk. SAFİYYÜDDİN-i ERDEBİLİ).

ERDEBİLİ, Yûsuf b. İbrâhîm

(يوسف بن إبراهيم الأردبيلي)

Cemâlüddîn (İzzüddîn) Yûsuf
b. İbrâhîm el-Erdebîlî
(ö. 779/1377 [?])

Şâfiî fakihî.

Azerbaycan'ın ileri gelen âlimlerinden olup hayatı hakkında bilgi yoktur. Vefat tarihi kaynaklarda 776 (1374) ve 799 (1397) olarak da geçmektedir.

Erdebîlî, Şâfiî mezhebinin görüşlerini özetlediği *el-Envâr li-a'câm* ('amel)'i'l-*ebrâr* adlı eseriyle tanınmıştır. Bu kitap Şâfiî muhitlerinde fetvaya esas alınmış ve talebelere okutulmuştur. Diğer mezheplerin görüşlerine ve hükümlerin delillerine yer verilmeyen eser, Şâfiîlerce muteber kabul edilen Abdülkerim b. Muhammed er-Râfiî'nin *eş-Şerhu'l-kebir*, *eş-Şerhu's-şagîr* ve *el-Muḥarrer*'i, Nevvî'nin *Ravzatü't-tâlibîn*'i, Necmeddin el-Kazvî'nin *Şerhu'l-Lübâb* ve *el-Hâvî's-şagîr*'i ile *el-Hâvî*'nin *Ta'lik*'i esas alınarak telif edilmiştir. Erdebîlî bu eserleri birçok önemli konuyu ihmal ettikleri, açıklığa kavuşturulması gereken hususları kapalı bıraktıkları ve nâdiren vuku bulacak veya hiç meydana gelmeyecek meseleleri ele aldıkları gerekçesiyle tenkit etmiştir. Müellif bu yedi kitabın dışında diğer muteber eserlerden de faydalanmış ve sırası geldikçe bunların isimlerini zikretmiştir. Bunlar arasında Ferrâ el-Begavî'nin *et-Tehzîb*, *Ta'lik* ve *Fetâvâ* adlı eserleri, İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin *Nihâyetü'l-maṭlab*'ı, Gazzâlî'nin *el-Vasîṭ*, *el-Basîṭ* ve *Fetâvâ* isimli eserleri, Ebû Nasr İbnü's-Sabbâğ'ın *eş-Şâmil*'i, Abdullah b. Ahmed el-Kaffâl es-Sagîr ve Kâdî Hüseyin'in *el-Fetâvâ*'ları, Ebû İshak eş-Şirâzî'nin *el-Mühezzeb*'i, Mâverdî'nin *el-Hâvî'l-kebir*'i sayılabilir (eserin diğer kaynakları için bk. *el-Envâr*, I, 4). Erdebîlî, ele aldığı bütün konularda öncelikle adı geçen yedi kitaba dayanmış, ihtilâf halinde ise bu eserlerden çoğunun esas aldığı görüşü tercih etmiştir.

el-Envâr üzerine Celâleddin ed-Devvânî tarafından yapılan ta'likat meşhurdur (yazma nüshaları için bk. *Fihrisü maḥtûṭâti Mektebeti'l-evkāfi'l-âmm* fi'l-Mevşîl, V, 53; VIII, 237, 238, 241). Nüreddin Ali b. Muhammed el-Uşmûnî'nin de eserle ilgili bir ta'likatı vardır. Bunlardan başka Nüreddin Ali b. Ahmed el-Büşî bir şerh, Serrâc Ömer b. Muhammed el-Yemenî de *Envârü'l-Envâr* adıyla bir zevâid kaleme almıştır. Fethullah b. Ebû Yezîd eş-Şirvânî eseri Farsça'ya tercüme etmiş ve bir tekmile yazmıştır (Brockelmann, *GAL*, II, 255; Safâ, III/1, s. 225).

Çeşitli kütüphanelerde yazma nüshaları bulunan *el-Envâr* iki hâşiyesi ile birlikte (*Hâşiyetü'l-Kümmeşrâ* ve el-Hâc İbrâhim'in *Hâşiy*e'si) iki cilt halinde basılmıştır (Kahire 1310, 1326, 1328/1910). Bir fıkıh kitabı olmakla birlikte eserden mü-

ellifin yaşadığı dönemin sosyal hayatıyla ilgili bazı bilgiler elde edilebilmekte ve bu yönüyle de önemli bir kaynak teşkil etmektedir.

Erdebîlî'nin bundan başka, Begavî'nin *Meşâbiḥu's-sünne* adlı eserine yazdığı üç ciltlik bir şerhi olduğu kaynaklarda zikredilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Erdebîlî, *el-Envâr li-a'câm*'i'l-*ebrâr*, Kahire 1326, I-II; İbn Kâdî Şühbe, *Ṭabaḳātü's-Şâfi'iyye*, III, 138; İbn Hacer, *ed-Dürrü'l-kâmine*, IV, 484; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, VI, 264; *Keşfü'z-zunûn*, I, 195; Serkis, *Mu'cem*, I, 423; M. Ali Terbiyet, *Dânişmendân-ı Âzerbaycân*, Tahrân 1314 hş., s. 403; *İzâhu'l-meknûn*, I, 138; *Hediyyetü'l-ârifin*, II, 557; Brockelmann, *GAL*, II, 255; *Suppl.*, II, 271; Ziriklî, *el-A'câm*, IX, 282; Safâ, *Edebiyyât*, III/1, s. 225; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, XIII, 266; a.mlf., *el-Müstedrek*, Beyrut 1406/1985, s. 845; *Fihrisü maḥtûṭâti Mektebeti'l-evkāfi'l-âmm* fi'l-Mevşîl, Musul 1395-98/1975-78, V, 53; VIII, 237, 238, 241.

SAFFET KÖSE

ERDEL

Bugün Romanya'nın kuzeybatısında Transilvanya denilen idarî bölgenin Osmanlılar dönemindeki adı.

Türk kaynaklarında Erdil veya Erdelistan şeklinde de geçer. Gerek bu adlandırma gerekse Romence'ye geçen Ardeal veya Ardealul kelimesi Macarca asıllı olup "orman ötesi" anlamına gelen *erdely* kelimesine dayanır. Bugün Romanya'nın kuzeybatısında yer alan bir eyalet durumunda bulunan bölge uzun yıllar Macar idaresinde kalmış ve 1920'de Romanya'ya katıldıktan sonra Latince "ormanlar ötesi ili" (terra ultra silvas) demek olan Transilvanya adını almıştır. Bölgenin doğusunda Moldova (Boğdan), güneyinde Muntenia (Eflak), güneybatısında Banat, batısında Batı dağları (Apuseni) ve onun ötesinde Macaristan bulunmaktadır. Erdel'in siyasî sınırları ve kapladığı alan asırlar boyunca değişiklikler göstermiştir. Bu değişiklikler köy, kasaba ve nehirlerinin isimlerinde kendini gösterir. Erdel'in son 500 yıllık tarihine önem sırasıyla katkıları olan Macarlar, Romenler, Almanlar ve az derecede olmak üzere Türkler bölgedeki kasabaları, nehirleri ve dağları kendi dillerine ve fonetiklerine göre adlandırmışlardır.

Asıl Erdel ve Büyük Erdel olarak ikiye ayrılan eyaletin bugünkü yüzölçümü 39.372 km², nüfusu 8 milyon civarında-

dır. Bu nüfusun % 65'i Romen, % 26'sı Macar ve % 6'sı Alman asıllıdır. Ayrıca burada bazı küçük Slav grupları ile yahudiler de yaşamaktadır. Erdel, güneyde engebeli olduğu kadar geniş ve çok verimli bir ovaya sahiptir. Erdel'in ana nehirleri sayılan Mureş (Macarca Maros), Someş (Macarca Samos), Küçük ve Büyük Tırnova (Macarca Kis ve Nagy Kukullo) suları bu ovada doğudan batıya ve güneye doğru akarak Tisza ve oradan da Tuna nehirlerine katılırlar. Erdel'in belli başlı şehirleri sayılan Cluj (Macarca Kolozsvary), Alba Julia (Macarca Gyulafehérvár), Turda (Macarca Torda, Almanca Thorenburg), Tîrgul Mureş (Macarca Marosvasarhely), Sighişoara (Macarca Segesvar) bu engebeli fakat kolay geçit veren ovada kurulmuştur. Erdel'in güney bölgesi Karpat dağlarının batı yamaçlarına dayanmaktadır. Tara Secuilor (Sekellerili) adıyla bilinen bu bölge halkının büyük bir kısmını halen Macarlar oluşturmaktadır. Dağlık olan bölgeden güneye yani Eflak'a geçmeye müsait ancak beş geçit vardır. Buranın en önemli şehri, Almanlar (Saksonlar) tarafından Kronstadt adıyla kurulan Brasov'dur. Erdel'in üçüncü bölgesini Karpat dağlarının batıya doğru uzanan yamaçları ve ovaları oluşturmaktadır. Almanca Sachsenland, Macarca Szaszfold ve halen Romence Tara Săşilor denilen bu bölge adını bir Alman boyu olan Saslar'dan (Saksonlar) alır. Başlıca şehirleri Sibiu (Macarca Nagyszeben, Almanca Hermanstadt), Hunedoara (Macarca Hunyadvar) ve Fagaras'tır. Coğrafi bakımdan asıl tarihi Erdel, doğuda Karpat ve batıda Apuseni (Batılı dağlar) arasında kalan bölgeyi içine almaktaysa da son iki yüzyıl zarfındaki siyasî gelişmeler bölgeyi batı ve kuzeybatıya yani Tisza vadisine doğru genişletmiştir. Böylece Krişul (Krisana, Almanca Kreisch) nehri ve kolları büyük bir kısmıyla Erdel içinde kalmıştır. Önemli şehirleri arasında Oradea (Macarca Nagyvarad), Satulmare (Satmar), Arad'ın (Varad) bulunduğu, Macaristan ve eski Erdel arasında kalan bu bölgeyi Evliya Çelebi Orta Macar ili adıyla anmaktadır.

Etnik, demografik ve tarihî bakımdan oldukça karışık bir manzara arzeden Erdel'de ilk teşkilatlı idareyi Daklar kurmuştur. Bunları 102'de idareleri altına alan Romalılar'ın 271'de bölgeyi boşaltmalarından sonra Hunlar dahil birçok kavim buradan geçmiş ve derin izler bırak-